

מאורעות תרפ"ט, מודיעין תקשורת (סיגינט) ויצחק בן-צבי

ראשית תולדות מודיעין התקשורת בארץ ישראל

סלמנות במרכזיה בירושלים בתקופת המנדט (ארכיון ציוני מרכזי)

והיו האירוע המכונן שהביא את יצחק בן-צבי, אז ראש הוועד הלאומי ולימים נשיא המדינה, ליזום את ראשית השימוש במודיעין התקשורת ביישוב ולבססו במסגרת "הלשכה המאוחדת" – גוף המודיעין שהוקם בסוף שנת 1929.

המודיעין ומאורעות תרפ"ט

שנות העשרים של המאה ה-20 התאפיינו בשקט יחסי, למרות שכבר החלה התארגנות של ההתנגדות הערבית תחת מנהיגות לאומנית קיצונית ומתסיסה. מיום כיפור תרפ"ט, אוקטובר 1928, החלה התדרדרות ביחסי היהודים והערבים על רקע טענות הערבים בראשות המופתי על ניסיון השתלטות של יהודים על הכותל ובאמצעותו על הר הבית. המתח הלך וגבר

ודיעין תקשורת הוא מודיעין המופק ממערכות הטלפון, הטלגרף ורשתות האלחוט של היריב. הוא יכולה להלץ (בהתאמה לתקופה הנדונה) "האזנה".

המונח הוא COMINT (Communication Intelligence) והשם הנפוץ כיום הוא "סיגינט" (Signal Intelligence).

מודיעין התקשורת ששימש את היישוב לפני קום המדינה היה עלום וממורדר, וכמקור אמין ואתנטי הוא תרם תרומה רבת חשיבות למאבק המדיני והביטחוני. עם קום המדינה וראשית צה"ל הוא שולב בשירות המודיעין כ"שירות מודיעין 2" (ש.מ.2), הגרעין שהצמיח את יחידה 8200 של ימינו.

מאורעות תרפ"ט (1929) שפרצו ללא מוכנות היישוב לקראתם, היו נקודת מפנה בתולדות הסכסוך הערבי-יהודי בארץ ישראל,

מ

ב־22 באוגוסט היה יצחק בן־צבי. במאמרו "לקראת הסיכום" (19.9.1929), הוא היכה על חטא היעדר המודיעין לפני הפרעות: אשמים אנחנו שלא ידענו מה שמתכונן נגדנו וסמכנו על הבטחות השלום מצד השלטונות ולא השתדלנו לשאוב ידיעות על המתרחש מן המקור הראשון. ("קונטרס" גיליון ש"פ,

ארכיון המדינה, אוסף יד בן־צבי)

נושא המודיעין עד אז היה זניח ומינורי והוא נוהל על ידי חיים מרגליות קלווריסקי, ראש המחלקה הערבית בהנהלה הציונית. קלווריסקי פעל בדרכים שעוררו מחלוקת ואי הסכמה, והביאו לפיטוריו ב־1928 על ידי קולונל פרדריק קיש, ראש המחלקה המדינית.

ערב פרוץ מאורעות תרפ"ט, נותר תחום איסוף המודיעין פרוץ, ובן־צבי שחש בהרדרדות ההדרגתית ביחסים שבין הערבים ליהודים ובהיעדר מודיעין ממוסד החל לפעול באופן עצמאי במסגרת ההגנה בירושלים. הוא ביקש מחברי סניף ההגנה להתנדב למשימות סיור בעיר העתיקה. אהרן חיים כהן שהיה מוכר היטב לבן־צבי ולרחל ינאית רעייתו, היה מן הבודדים שנענו לקריאה ופעל כמסתערב במסגדי הר הבית ובעיר העתיקה בימים שקדמו למאורעות. במהלך המאורעות, בן־צבי גייס מודיעים ערבים קבועים, ובמקביל החלה האזנה לטלפון של המועצה המוסלמית העליונה.

ראשית פעילות ההאזנה ויעדיה

אמנם ידוע על האזנה לטלפונים שהתקיימה ביפו כבר ב־1920 באמצעות מרכזניות יהודיות, אך היא הייתה יוזמה מקומית של אליהו זאב לויין-אפשטיין נציג ועד הצירים בעיר. ההאזנות הסדירות החלו ב־1929 בסמוך למאורעות, והן ראויות להיחשב כראשיתו של מודיעין התקשורת ביישוב. רישומי ההאזנה המפורטים המוקדמים ביותר שנתגלו הם מה־30 בספטמבר ועד 25 בנובמבר 1929 דהיינו מ־כחודש לאחר שיא

הוס בחברון אחרי מאורעות תרפ"ט (אוסף מטסון, ספריית הקונגרס האמריקני)

במהלך החודשים הבאים והוא הגיע לשיא ב־23 באוגוסט 1929. המאורעות ("מהומות הכותל") פרצו בירושלים בעוצמה והפתיעו הן את היישוב היהודי והן את השלטון הבריטי. הם התפשטו ברחבי הארץ, ושיאם היה ב־23-29 באוגוסט 1929 ובמיוחד בטבח שהתחולל בחברון בשבת ב־24 באוגוסט. ההגנה בירושלים כמו ברוב היישובים היהודיים הייתה מקומית, מצומצמת בכוח ובנשק וללא מודיעין מקדים שיכול היה להתריע על הבאות.

מנהיגי היישוב שהו באותם ימים בקונגרס הציוני ה־16 בציריך, שבו הוחלט על הקמת הסוכנות היהודית. היחיד שהספיק לחזור

יהודים נושמים את העיר העתיקה במהלך מאורעות תרפ"ט (אוסף מטסון, ספריית הקונגרס האמריקני)

שחובר בטעות ואותר כנראה בניסיונות ההאזנה במרכזיה שפעלה אז בירושלים עם קיבולת של אלף קווים.

תכני השיחות והמידע שהושג

קו הטלפון של הוועד הפועל הערבי (שהיה המוסד הפוליטי העליון של הערבים בארץ ישראל) שפעל בבית המועצה המוסלמית העליונה (מנוי 660) ליד שער שכם – זוהה ב-30.9.1929 כמנוי חדש, אומת על ידי ג. [כנראה גרשון סלוצקאין ועל פי הרישומים שנמצאו נראה שבשל חשיבותו הוא הוכנס לכיסוי האזנה קבוע. נקלטו בו שיחות בין ראשי הוועד הפועל הערבי ומנויים בירושלים ובערים הגדולות – יפו, חיפה, חברון, בית לחם, שכם, טבריה צפת עזה ואף בעמאן. בין הדוברים היו צמרת המנהיגות הפלסטינאית ובכללם: המופתי, פח'רי וראג'ב נשאשיבי, יעקב פאראג', עוני עבד אלהאדי ובכירים בערים אלו.

רוב השיחות התקיימו בערבית, למעט שיחות בודדות שהיו בטורקית ותוכנן לא נרשם מחוסר שליטה בשפה. זיהוי המנויים נעשה באמצעות מדריך הטלפון. התכנים נרשמו בעברית או בערבית, והערות צוינו לעיתים בשם "המערכת". קיימים רישומים כפולים אך לא זהים של אותן שיחות בכתב יד זהה. חלק מרישום השיחות המפורט הודפס בעברית וחלק תורגם לאנגלית ונשלח ללונדון לצורך המאבק המדיני שהתנהל אחרי המאורעות. השיחות עסקו במגוון של נושאים וסיפקו תמונה פוליטית וחברתית רחבה ובכללה: תיאום מועדי השביתה והפגנות מחאה לקראת יום הצהרת בלפור ואירועים אחרים; פעילות ועדות החרם לרכש מיהודים; תוצאות פגישה של המופתי והנהגה הערבית עם הנציב העליון; היערכות לקראת

בית ועד העיר (רח' אתיופיה 15)

המאורעות ועד חלוף המתיחות סביב יום הצהרת בלפור ופירסום פסקי הדין של נאשמי המאורעות. עם זאת, נראה שההאזנה לטלפונים החלה עוד קודם ונמשכה גם מעבר לכך.

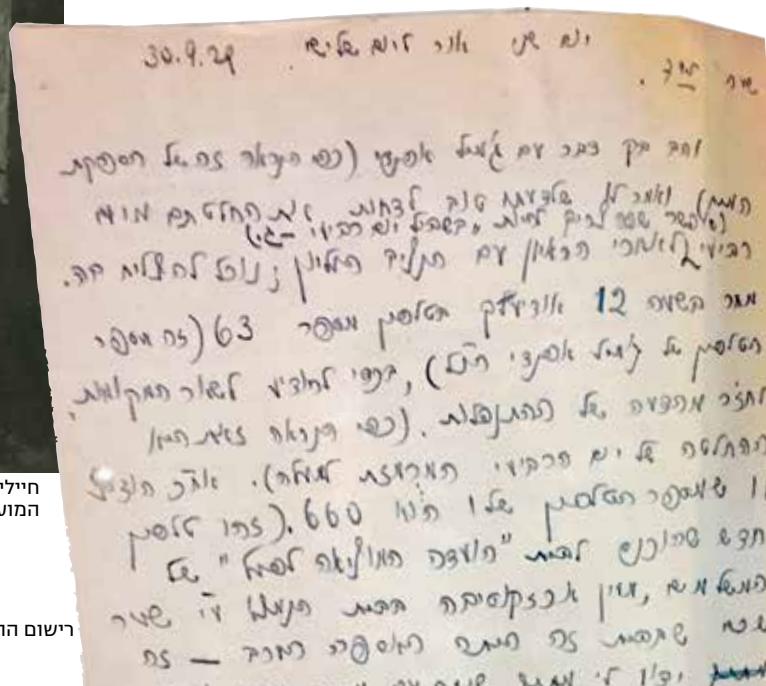
ההאזנה התנהלה בבית ועד העיר, מקום מושב מטה ההגנה בירושלים (כיום רח' אתיופיה 15). גרשון סלוצקאין (סלמור) ששירת כמפקד שכונת גאולה ציין בעדותו: "ישבתי על יד הטלפון במשרד הישן של ועד העיר שהיה קשור למועצה המוסלמית העליונה והאזנו לשיחות [...] כל שיחה שנתקבלה במועצה נקלטה על ידינו". סיוע טכני התקבל מאוסקר אגוזי ממחלקת הטלפון, וסייעו בהאזנה "אחד ממשפחת חכים [...] והשמש שידע היטב ערבית" (ארכיון תולדות ההגנה, עדות 138.40 9.5.1957).

בימי שיא המאורעות, החל מיום שישי 23 באוגוסט, לא ניתן היה להאזין לשיחות הטלפון בעקבות הפסקה יזומה של שירותי הטלפון המקומיים והבינעירוניים למנויים פרטיים. ההפסקה ננקטה על ידי הממשל הבריטי ונמשכה עד יום שני ה-26 באוגוסט, ובתל אביב, ביפו ובחיפה עד יום רביעי ה-28 באוגוסט.

יצחק בן-צבי ורחל ינאית שהו בבית הוועד והיו גורם מקשר בין מפקדת ההגנה, הציבור, השלטונות וח"ל. על אף סגר הטלפונים הכללי, בן-צבי הצליח לדווח לארצישראלים בקהיר על הפרעות ועל הנעשה בארץ באמצעות "פירצה" – קו טלפון

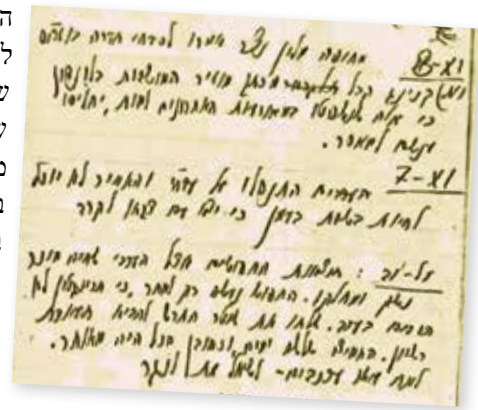

חיילים בריטים שומרים בכניסה לשער שכם בזמן המאורעות, ברקע בית המועצה המוסלמית העליונה (אוסף מטסון, ספריית הקונגרס האמריקני)

פעילות ועדת שו (Shaw); דיווחים על רכש והעברות נשק; מברקי מחאה של המועצה המוסלמית העליונה לשר המושבות לורד פאספילד; ארגון אספת נשים ערביות ופגישתן עם הנציב הבריטי; בירורים על משפטים נגד הערבים שהשתתפו במאורעות ועל הגנתם המשפטית; אירועי התנגשויות עם בריטים ועם יהודים; כוונה לשימוש לצרכי תעמולה ברוח בריטי שהכחיש התעללות בגופות יהודים; מינויים לוועד הפועל הערבי; כוונה לתבוע את העיתון "דבר" על פרסום דוח בריטי נגד המופתי שהביא את הנציב העליון לסגרו; דיווח על טלגרמה שלפיה נתפסו בבירות שמונה יהודים שהובילו לחיפה 18 רובים, מכונת ירייה ונשק נוסף בסיוע ערבי המקורב לוועד הפועל הערבי; מידע על מעורבות גורמים שונים מחוץ לארץ ישראל בקורה בה; הודעה מתימן על מניעת עליית יהודים מתימן לפלשתינה ועוד.

דיווח על הידיעות ותרומות

דף מיומנו של יצחק בן צבי, 25.10.1929 (ארכיון המדינה)

הידיעות החשובות הובאו ליצחק בן-צבי. כך לדוגמה שתי ידיעות חשובות, שמופיעות ברישומי ההאזנות מהימים שבעה ושמונה בנובמבר 1929 ונרשמו גם בפנקסיו, ועל פיהן האמיר עבדאללה יצא עם צבאו לקרב נגד בדווים בעבר הירדן ולא יוכל להיות בשפת בעיר. עקב כך בוטל ביקור

גורדון-קנינג בעמאן. הידיעה מלמדת על בעיות חמורות בעבר הירדן הנוגעות למעמדו של האמיר מול מתנגדיו.

הידיעה השנייה מדווחת שגורדון-קנינג קיבל מכתב משר המושבות בלונדון לגבי המרת עונשי המוות, שהוטלו על הערבים שהשתתפו במאורעות, בעונשי מאסר. (גורדון-קנינג היה בריטי שנודע בהיותו פשיסט ואנטישמי. הוא תמך בלאומיות הערבית והתנגד לציונות. בביקורו בארץ זכה לקבלות פנים המוניות בכל הערים הערביות).

באחד מפנקסיו של בן-צבי רשומה במלואה תוכנה של שיחת טלפון שהתקיימה בין בכירים ערבים בירושלים וביפו. נושא השיחה היה תיאום בין הנהגות שתי הערים על קיום השביתה הערבית שהייתה מתוכננת לשניים באוקטובר 1929, בדרישה לפטר את היועץ המשפטי היהודי של ממשלת המנדט, נורמן בנטביטש (בנטוויץ'). השביתה בוטלה לבסוף בעקבות הפגישה של ההנהגה הערבית עם הנציב העליון שזומנה לאותו יום (ארכיון המדינה, פ-2013/2, יצחק בן צבי פנקסים - 1929 wynl000, עמ' 37-40).

בפעילות הביטחונית של ההגנה באותה עת לא נמצא ביטוי לשימוש הישיר בידיעות ממקור זה. הדבר נבע כנראה מסודיות המקור שהגבילה את דיווחן רק לבודדים, ויתכן גם שלא הייתה יכולת לנצל את המידע שנקלט, כפי שארע לעיתים גם בתקופות מאוחרות יותר. מנגד, המידע המדיני סייע במאבק המדיני שהתחולל לאחר המאורעות וששיאו היה המאבק בספר הלכן של פאספילד. התמלול המקורי תורגם לאנגלית והועבר להנהלה הציונית בלונדון כחומר סודי שיוכל לשמש לחיזוק האבחנה בין מתקיפים למותקפים בפני ועדת שו, כמטרה להוכיח את אחריות ההנהגה הערבית למאורעות כאירוע ערבי מאורגן.

ניתן להניח שהנגישות האינטימית והישירה לחברי ההנהגה הפלסטינית באמצעות ההאזנה לשיחות חבריה סייעה גם בהבנת שאיפותיה הלאומיות, וקידמה את הבנתם של מנהיגי היישוב היהודי בצורך בפיתוח יכולת ביטחונית עצמאית ובעלייה יהודית רחבת היקף לחיזוק היישוב.

ההאזנה לאחר מאורעות תרפ"ט

ההכרה במודיעין כלקח ממאורעות תרפ"ט הביא להקמת "הלשכה המאוחדת" - גוף משותף להנהלה הציונית ולוועד הלאומי בראשות קולונל קיש ובן-צבי לתיכול העיסוק בנושא הערבי, שכלל שירות ידיעות שעסק גם בהאזנות וגם בהפצת דוחות מודיעין. הלשכה פעלה מדצמבר 1929 עד 1931, ואז שולבה, כולל ההאזנות, במחלקה המדינית בסוכנות היהודית, שהפכה לגוף מודיעין מדיני מרכזי עד מלחמת העצמאות, במקביל לשירות הידיעות (ש"י) של "ההגנה" ובשיתוף פעולה עמו.

פעילות ההאזנה הישירה למנויי הטלפון בירושלים נמשכה ברצף במשך כל שנות השלושים על ידי אהרן חיים כהן ואחרים כמו שלם (כאמל) ארזי תחילה במסגרת ה"לשכה המאוחדת" ובהמשך במסגרת יורשתה, המחלקה המדינית. היא התרחבה מאוד במאורעות המרד הערבי בשנים 1936-1939 וכללה האזנה למשרדי הוועד הערבי העליון, למנהיגיו, למוסדות הקשורים בו, למערכות העיתוניים ולאחרים. תוצריה הועברו לדוד בן-גוריון ולמשה שרתוק בהנהלת הסוכנות היהודית, ליצחק בן-צבי בוועד הלאומי, לרב יוסף ולראובן זסלני (שילוח) כאנשי הקשר למטה "ההגנה" בתל אביב ולבריטים לצורך סיוע בדיכוי המרד הערבי. במסגרת "ההגנה" שולבו בהאזנה גם עובדי מרכזיות הטלפון והטלגרף ואף עובדים יהודים בבולשת הבריטית (CID). ההאזנה לא הפכה תחליף למודיעין האנושי בשל הפריסה המוגבלת אז של רשת הטלפונים, אך המידע שהושג באמצעותה היה אמין ובעל ערך רב, איפשר אימות ידיעות מסוכנים ונגישות ישירה להנהגה הערבית.

לעיון נוסף

1. י' גלבר, שורשי החבצלת, משרד הביטחון, 1992.
2. ספר תולדות ההגנה, כרך ב' חלק ראשון, מערכות, 1964.
3. מ' יגר, תולדות המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, הספרייה הציונית, 2011.
4. ש' אמיר וח' בירן, המסתערב - אהרן חיים כהן בחייו ובמותו, כרמל, 2020.
5. י' רן, הערביסט - אליהו ששון והמאבק הציוני במרד הערבי, אפי מלצר בע"מ, 2018.